

Драгана С. Захаријевски
Филозофски факултет
Ниш

УДК 316.356.2:159.923.2(497.11+497.17+497.2)
Оригиналан научни рад
Примљен: 20. 9. 2009. г.

ПОЛНЕ/РОДНЕ РАЗЛИКЕ У КОНСТИТУИСАЊУ ИДЕНТИТЕТА И ПОРОДИЧНИХ ВРЕДНОСНИХ ОБРАЗАЦА*

Резиме

Рад је покушај аналитичке деконструкције идентитетских категорија у чијем фокусу су полне/родне разлике које се расправљају као идентитетска обележја, као облици личног изражавања, али и као конструкти. Конструкција идентитета се сагледава преко идентификације и самопроцене („его-идентитет“) у контексту вредносних породичних образаца, са прижељкиваним родним улогама и родним односима („идентитет улоге“).

У интерпретацији проблема идентитета и вредносних образаца користе се налази емпиријског истраживања на основу којег је уследила компаративна анализа идентификационих матрица. У тексту су изложени и коментарисани резултати емпиријског истраживања које је спроведено на узорку од 1650 испитаника на територијама три балканска града (Пловдив, Скопље, Ниш).

Кључне речи: пол, род, родни односи, родне улоге, породични обрасци, идентитет, Балкан.

1. Теоријски контекст

Суочавамо се са „кризом идентитета“ и урушавањем вредносног система. Балкански простор у садашњем поретку ствари, са дубоко укорењеним традиционалним идентитетским бићем, захваћен бурним променама, вероватно јесте добар извор за систематска истраживања динамике идентитета и породичних матрица. У раду ће бити компаративно анализирани подаци који одсликавају идентитетске конструкције са превасходним циљем уочавања полних/родних разлика. Налази ће бити својеврстан извор података, не само о родним праксама које фигурирају у балканској свакодневници, већ и о тенденцијама структуралних трансформација друштва, као и о „животности“ традиционалних стереотипа у полним/родним конструктима. Према мишљењу Е. Гиденса (Anthony Giddens) идентитет се односи на то како људи разумеју себе и шта је за њих значајно. Идентитети су данас мање стабилни, изнова се стварају и много су разноврснији јер су изложени низу нових избора. Од традиционалних до модерних друштава, како вели Гиденс „можемо учити

* Овај чланак је резултат рада ауторке на пројекту *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције* (149014Д) који спроводи Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу уз финансијску подршку Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије.

отклон од фиксираних, наслеђених фактора који су раније дириговали формирање идентитета“ (Gidens 2003:33).

Кључно питање око којег се оријентишу анализе које следе јесте: да ли су пол/род релевантна обележја идентификације и идентитета? Подсетимо се: полне разлике се односе на опозицију мушко/женско, биолошку датост; род се односи на друштвено-културно дефинисану опозицију мушкарац/жена. У вези с родом су родне улоге и извесне вредносне разлике које нису искључиво условљене биологијом, па, стога, како вели А. Захаријевић „и данас чувају своју структуру помоћу поистовјеђивања с детерминацијом пола, вишеструко су увјетоване вјерским, етичким, аксиолошким, социолошким и другим дискурсима, који прикривају њихову контигентност, настојећи одржати родну хијерархизацију друштва, која потом потиче и јача расне, класне и друге опресивне разлике.“ (Zaharijević 2005:816).

Пол и род се расправљају као идентитетске одреднице, као облици личног изражавања, али и као друштвени конструкти. Претпоставка је да се одржавањем традиционалних конструкта (жена/природа, мушкарац/култура) обнавља традиционални поредак родних релација и вредносних образаца. Стога би, највероватније, требало очекивати да појединци различитог пола кроз ову „причу“ имају своју вредносну перцепцију. Све то упућује на потребу пропитивања конструкције идентитета кроз призму полног/родног само-идентитета и идентификовања другог („его-идентитет“), као и породичних вредносних образаца, преко прижељкиваних родних улога и родних односа („идентитет улоге“). Сваки идентитет је релацион – сматра З. Голубовић и скреће пажњу на Хабермасово (J. Habermas) мишљење о томе да се идентитет достиже онда када је личност у стању да уочи разлику између традиционалних норми и оних норми које се оправдавају помоћу принципа, тако да је појединац свестан онога што му се намеће а шта треба сам да изабере и да се понаша према властитом избору: „Ја` (его) стаје иза свих линија партикуларних улога и норми и представља се као особа која задовољава захтев доследности, односно `идентитет улоге` замењује се `его-идентитетом`, када се актери сусрећу као индивидуе, а не као `играчи улога“ (Голубовић 1990).

У циљу разјашњавања идентитетских релација и разлика у вези са полом („sex“) и родом („gender“) требало би скренути пажњу на неке социолошке интерпретације: 1) биолошки фактори одређују обрасце понашања/идентитет – „теорија о природним разликама“, 2) родне разлике нису биолошки предодређене, оне су културолошки продуковане (мушки и женски идентитети се стичу) – „теорија о родној социјализацији“; 3) пол и род нису биолошки засновани него су у потпуности друштвено конструисани (лични избор у различитим друштвеним контекстима) – „теорија о друштвеној конструкцији пола и рода“ (Gidens 2003:117-119). Управо ова последња интерпретација представља подстицајни теоријски оквир за истраживање идентификационих процеса.

Овај рад промовише тезу о *избору* идентитета: у конструкцији идентитета самоидентификовањем и идентификовањем чини се избор доминантних идентитетских категорија, као што је случај и са „жељеним“ породичним родним релацијама (улоге, односи). Питање је колико је тај избор искорачио из матрице „балканског синдрома“ и колико су појединци уопште у стању да ослушну сопствену природу?

Потпору ових поставки представља концепција контингентности темеља, перформативности рода и пола као конструкта у оквиру феминистичке теорије Џ. Батлер (Judith Butler) према којој се родни идентитети стварају у односу на перципиране полне разлике у друштву и потпомажу обликовање тих разлика са циљем да се идентитет изнова „натурализира“ у политичке сврхе одржавања доминантне матрице, што значи да изнова друштвено-културна стварност утискује своје параметре и значења у „природно“ у процесу конструкције идентитета. Стога, ауторка сматра „да је спол по дефиницији све вријеме род“, тако да не мора постојати „чиниоца иза чина“ (Butler: 2000:23). А. Захаријевић скреће пажњу на то да Џ. Батлер управо овом тврдњом заузима радикалну позицију истичући да се сваки чин увек одвија у одређеној „дискурзивној матрици деловања“, којом је захваћен и сам чинилац. Управо та „захваћеност“ је за самог чиниоца конститутивна (Захаријевић 2005:821). Џ. Батлер каже да „пол није природан или дан него конструиран“ и да функционише као „регулативни идеал“, тако да постоји стална тежња да се приближи том идеалу (Батлер 2001). Пол као идеална конструкција се временом присилно материјализује. Отуда, ауторка сматра да је нужно говорити о конструктивном карактеру идентитета („перформативност“), што значи да родни идентитет није урођен него представља низ понашања које сви чланови културе перформирају (изводе), тако да родне улоге нису израз фиксних идентитета нити резултат чистог избора већ потичу од наметања норми у поновљеним чиновима и понашању, па се пол и производи и дестабилизује.

Предочено размишљање је на трагу тражења одговора на питање да ли остаје простора за саморефлексију и формирање „језгра властитости“ (Голубовић 1990) без обзира на полну/родну одређеност?

2. Методолошки оквир

2.1. Проблем истраживања

Проблем истраживања би могао бити дефинисан као покушај аналитичке деконструкције идентитетских категорија у чијем фокусу су полне/родне разлике које се расправљају као идентитетска обележја, као облици личног изражавања, али и као конструкти. Конструкција идентитета се сагледава преко идентификације и самопроцене („его-идентитет“) у конте-

ксту вредносних породичних образаца, са прижељкиваним родним улогама и родним односима („идентитет улоге“).

2.2. О истраживању, узорку и истраживачким релацијама

Емпиријско истраживање „Културне оријентације, етничка дистанца и култура мира у Србији и на Балкану“ изведено је у оквиру пројекта *Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграције*,¹ који реализује Центар за социолошка истраживања у Нишу, уз финансијску подршку Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије. Узорак од укупно 1650 испитаника планиран је кроз три подузорка, на територијама три града: Пловдив (Бугарска), Скопље (Македонија) и Ниш (Србија), са идентичним бројем испитаника (550) који су одабрани из укупне популације становништва узраста 18 и више година. Узорак је по типу комбинација случајног, стратификованог и квотног, планиран тако да на нивоу подузорака обезбеди присуство категорије становништва са одређеним социо-демографским обележјима, од значаја за испитивани проблем.²

Анкетни упитник је садржао пет тематских целина и додатак с основним социо-демографским обележјима испитаника. Предмет анализе, која следи, јесу подаци прикупљени на основу блока питања којима су испитивани идентитети. Кроз две истраживачке релације у компаративној анализи се истражују полне/родне разлике у конституисању идентитета и породичних вредносних образаца.

¹ Теренско истраживање је спроведено у оквиру реализације Пројекта (149014Д) којим руководи проф. др Љ. Митровић, а у координацији проф. др Д. С. Захаријевски и проф. др Д. Гавриловић током 2007. године.

² Из извештаја методолога Пројекта доц. др Ј. Петровић: „Основна обележја испитаника реализованог узорка јесу: 1) готово идентичан број жена и мушкараца 49,8% : 50,2% на нивоу читавог узорка; 2) структура испитаника према узрасту је следећа у подузorcима, 22,6% испитаника у узрасту 18-29 г., 18% 30-49 г., 17,3% 50-59 г., 21,7% 50-59 г., и 20,1% испитаника узраста 60 и више година у подузорку за Србију; 29,5% испитаника у узрасту 18-29 г., 22,8% 30-49 г., 15% 40-49 г., 16,3% 50-59 г. и 13,3% испитаника узраста 60 и више година у подузорку за Македонију; 26,3% испитаника у узрасту 18-29 г., 17,7% 30-39 г., 17,8% 40-49 г., 16,8% 50-59 г. и 22,1% испитаника узраста 60 и више година у подузорку за Бугарску; 3) према образовању: 9,6% испитаника без основног образовања, 13,4% са завршеним основним, 59,3% са средњим и 24,9% са вишим и високим образовањем у подузорку за Србију; 5,1% испитаника је без основног образовања, 16,0% са завршеним основним, 54,7% са средњим и 24,9% са вишим и високим образовањем у подузорку за Македонију; 3,6% испитаника је без основног образовања, 9,5% са завршеним основним, 48,7% са средњим и 36% са вишим и високим образовањем у подузорку за Бугарску; 4) према националној припадности: 69,8% Срба, 17,3% Рома и 10,9% Бугара у узорку за Србију, 55,8% Македонаца, 15,3% Рома и 22,4% Албанаца, у узорку за Македонију, 88,9% Бугара, 2,2% Рома и 7,1% Турака у узорку за Бугарску“.

3. Резултати истраживања

3.1. Пол/род и „его-идентитет“

Испитивањем избора информација на релацијама са „другим“ кроз самопредстављање и идентификовање утврђују се идентитетске карактеристике.

Табела 1. Колико је за Вас важно да људи о Вама знају?

Битно ми је %	Бугарска			Македонија			Србија		
	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ
Да имате децу	46,6	54,0	50,3	62,6	71,3	66,8	70,4	66,0	68,3
Да сте ожењени/удати	33,5	40,7	37,1	56,1	64,2	60,1	60,3	56,0	58,2
Коме народу припадате	58,6	61,5	60,0	73,0	73,0	73,0	47,5	43,3	45,4
Шта сте по професији	40,9	42,5	41,7	58,6	61,4	60,0	43,3	39,2	41,3
У ком граду живите	48,7	45,5	47,0	44,2	44,0	44,1	43,7	35,4	39,6
Да сте Балканац	39,4	43,2	41,3	32,1	32,8	32,5	41,5	34,3	38,0
Које сте вере	37,2	36,6	36,8	62,9	66,4	64,7	38,3	35,8	37,1
Да сте Европљанин	41,8	47,3	44,5	30,9	31,3	31,1	40,1	33,6	36,9
Коју музику слушате	22,2	18,9	20,5	17,3	18,2	17,7	27,8	23,9	25,9
Ваше политичко опредељење	7,9	8,0	7,9	13,7	13,1	13,4	11,2	9,7	10,5

Очекивано је, с обзиром на подручје где је истраживање спроведено (Балкан), да постоје значајне разлике у избору идентитетских карактеристика код жена и мушкараца, па да, рецимо, жене чешће идентитетско утемељење налазе у мајчинству, породици, или, пак, вери, а мушкарци у нацији, региону или професији. Налази пре свега показују да нема драстичних разлика у идентификационим процесима на овим просторима, изузев извесног одступања Македоније, која се још увек чвршће држи традиционалних идентитета. Стање самоидентификовања по подзорцима упућује на извесне разлике између мушкараца и жена:

1. Највећи број испитаника из *бугарског* узорка сматра да је најважнија информација коју би требало рећи о себи другима то коме *народу* припадају (60,0%), потом да су *родитељи* (50,3%) да живе у граду (47,0%) и да су Европљани (44,5%). Жене као најбитније самоидентификационе маркере истичу припадност народу, мајчинство, и то да су Европљанке; док је за мушкарце најбитније да кажу коме народу припадају, из којег су града, да имају децу и да су Европљани. Небитним информацијама о себи, и жене и мушкарци, сматрају политичко опредељење, музику коју слушају и то које су вере.

2. *Македонско* становништво се најчешће самопредставља као *припадник народа* (73,0%), потом као *родитељ* (66,8%) или, пак, преко *конфесионалне* припадности (64,7%), при томе жене у први план истичу припадност народу, мајчинство и веру, а мушкарци, такође, припадност народу, потом веру, па тек онда да имају децу и професију. Као најмање важне карактеристике, и за

жене и за мушкарце, детектују се: политичко опредељење, коју музику слушају и то да су Европљани.

3. Што се тиче Србије, *родитељство* (68,3%) и *брачни статус* (58,2%) су најјачи самоидентификациони маркери, потом етничка припадност (45,4%) и професија (41,3%). Најбитнијим информацијама о себи и жене и мушкарци сматрају родитељство, брак и етничку припадност. И док је следећа битна информација за жене професија, за мушкарце је пре професије информација о томе у ком граду живе. У Србији је женама најмање битно код самопредстављања политичко опредељење, музика коју слушају, или то да су Европљанке, док мушкарци у најмањој мери доживљавају као део свог идентитета политичко опредељење, музику и веру.

Из овога следи да унутар подузорака (мушкарци и жене) постоји уједначенији избор самоидентификационих маркера него што је то случај између подузорака: жене и мушкарци унутар државних граница сличније мисле, процењују и вреднују.

Надаље ће бити речи о налазима везаним за значај идентификационих маркера. Требало је направити избор од понуђених информација, које би испитаници најпре желели да сазнају о „другом“.

Табела 2. Шта најпре желите да сазнате о особи коју сте тек упознали?

Битно ми је % пол	Бугарска			Македонија			Србија		
	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ	М	Ж	Σ
<i>Сексуалну оријентацију</i>	2,3	2,1	2,2	8,1	9,4	8,7	4,0	0,4	2,2
<i>Етничку припадност</i>	15,4	16,0	15,7	9,2	8,6	8,9	7,6	4,9	6,2
<i>Које је вере</i>	8,6	8,0	8,3	32,7	35,3	34,0	4,7	4,1	4,4
<i>Које је расе</i>	2,3	6,4	4,4	0,4	1,9	1,1	0,4	1,5	0,9
<i>Коју музику слуша</i>	9,7	4,8	7,2	3,7	1,9	2,8	6,1	4,9	5,5
<i>За коју партију гласа</i>	2,9	2,7	2,8	0,4	0,4	0,4	1,8	0,4	1,1
<i>Шта је по професији</i>	48,0	47,3	47,7	29,0	27,4	28,3	29,6	45,1	37,2
<i>Нешто друго (карактер)³</i>	10,9	12,8	11,8	16,5	13,9	15,2	25,6	23,9	24,8

Најфреквентније идентификационе карактеристике су професија, верска и етничка припадност и карактерне особине. Становништво Србије и Бугарске највеће интересовање показује за информацију о томе чиме се бави особа коју упознају, док македонско становништво пре професије интересује верска припадност. У оквиру ових доминантних маркера жене у Србији су значајно заинтересованије у односу на мушкарце за професију другог, док жене у Македонији чешће него мушкарце занима верска припадност; у Бугарској мушкарци и жене показују готово идентичан избор идентификационих карактеристика.

1. У *Бугарској* се на нивоу целокупне испитиване популације запажа концентрација одговора око три информације које би испитаници најпре

³ Испитаници су уз понуђене димензије дописивали још неке компоненте индивидуалног идентитета (карактер, систем вредности, порекло).

желели да сазнају о другом: *професија* (47,7%), *етничка припадност* (15,7%) и *карактерне особине* (11,8%). Полне диференцијације у одговорима готово нема. Најмање интересовање, и мушкарци и жене, показују за сексуалну оријентацију и партијско опредељење другог.

2. На нивоу *македонског* узорка као најзначајније информације се издвајају: *вера* (34,0%), *професија* (28,3%) и *карактерне особине* (15,2%). Иако су полне разлике у перцепцији веома мале, ипак жене показују нешто већу радозналост у вези са верском припадношћу (35,3%:32,7%), а мушкарци у вези са професијом (29,0%:27,4%) и карактерним особинама другог. И једни и други су незаинтересовани за политичко опредељење и расну припадност. Занимљиво је да мали број испитаника, али скоро једнак, има интерес за информације о етничкој припадности и сексуалној оријентацији другог, при чему мушкарце нешто чешће занима коме народу неко припада, а жене које је сексуалне оријентације особа коју упознају.

3. Становници *Србије* најпре желе да сазнају о другом шта су по *професији* (37,2%), а потом њихове *карактерне особине* (24,8%), при чему се уочава значајно већа заинтересованост жена за то чиме се бави особа коју упознају (45,1%:29,6%), док мушкарце мало више у односу на жене интересују карактерне особине. Најмање интересовање је за политичко опредељење, расну припадност и сексуалну оријентацију другог. Готово код свих информација које су заступљене у мањим процентима мушкарци показују већу заинтересованост од жена (политичко опредељење, сексуална оријентација, етничка припадност).

Идентификационе матрице су у великој мери полно/родно уједначене и на нивоу целог узорка и на нивоу подузорака, разлике се појављују само као већа или мања заинтересованост за исти маркер.

3.2. Пол/род и породични вредносни обрасци

Анализе које следе требало би да укажу на преовлађујућу породичну вредносну оријентацију која се разоткрива преко избора ставова о „жељеним“ родним односима и улогама унутар породице. У истраживање се пошло са два дефинисана идеално-типска породична вредносна обрасца: традиционални, са архаичним родним стереотипима и модерни, са либералним вредностима – којима је пропитивано мишљење о мушко/женским улогама, (не)равноправном учешћу у преузимању бриге о деци и домаћинству, као и о (не)равноправном одлучивању о породичним питањима. Груписањем одговора груписана су обележја вредносних породичних образаца.⁴

⁴ Традиционални (патријархални) вредносни породични образац је испитиван преко ставова: „Најрадије бих живео/ла у породици у којој“: а) *жена брине о деци и домаћинству*, а *мушкарац зарађује*, б) *мушкарац има последњу реч*, в) *последњу реч има онај ко више доприноси*; док су индикатори модерног породичног обрасца били

Након обављеног истраживања диференцирани су породични кластери: патријархални, конформистички, модерни-социјалистички и модерни-либерални. Дакле, идеално-типска конструкција је допуњена: конформистички образац обухвата оне случајеве код којих се изражено вредносно опредељење не детектује, јер одлучују „од случаја до случаја“; модерни-социјалистички породични образац подразумева модел који представља нижи ступањ у односу на модерни-либерални (жене „излазе из приватне сфере“ али се задржава родна асиметричност у прерасподели обавеза, одговорности и одлучивања).

Даља анализа разоткрива полне/родне разлике у сагледавању (прижељкивању) одређених родних улога и односа („идентитет улоге“).

Табела 3. Породични вредносни обрасци на Балкану

Патријархални (178) 12,1%	Конформистички (345) 23,4%	Модерни-социјалистички (529) 35,9%	Модерни-либерални (421) 28,6%
------------------------------	-------------------------------	--	----------------------------------

Модерни-социјалистички породични вредносни образац је у целокупном балканском узорку најкомпактнији, што јесте очекивани налаз с обзиром на то да друштвени развој и трансформација породичне структуре и породичних односа показују тенденцију напуштања „балканског мита“, а при томе још не постоје услови за утемељење либералних вредносних матрица. Како то изгледа по подзорцима: у Бугарској и Македонији доминира модерни-социјалистички, а у Србији модерни-либерални породични образац; у свим подзорцима је најмање патријархалних.

Табела 4. Породични вредносни обрасци и пол

%	Патријархални			Конформистички			Модерни-социјалистички			Модерни-либерални		
	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ	м	ж	Σ
Бугарска	22,6	11,1	16,6	30,3	16,4	23,0	34,4	54,5	44,9	12,7	18,0	15,5
Македонија	15,1	12,7	13,9	33,5	22,3	28,1	28,2	32,8	30,4	23,3	32,3	27,6
Србија	7,1	6,1	6,6	23,3	16,3	19,8	32,0	34,1	33,0	37,6	43,6	40,6

Анализом подзорака преко полно/родно диференцираних прижељкиваних породичних модела родних улога и односа уочава се да би у Бугарској и мушкарци и жене (две трећине) најрадије живели у модерним породичним односима, при чему се највећи број и жена и мушкараца концентрише око модерног-социјалистичког обрасца – где су жене скоро дупло бројније (54,5% : 34,4%), док су мушкарци двоструко више наклоњени патријархалном и

ставови: а) партнери једнако брину о деци и домаћинству, б) партнери једнако доприносе издржавању домаћинства и в) партнери равноправно одлучују о свему.

конформистичком обрасцу. У Македонији, такође, преовлађује наклоњеност модерним матрицама породичног живота (израженији модерни-социјалистички) са нешто бројнијим женама, док су мушкарци, опет, наклоњенији патријархалном и конформистичком обрасцу. Подузорок Србије показује значајну доминацију модерних форми (преко 70%), али, за разлику од других подузорока, модерни-либерални образац преовлађује (40,6%). Детектована полна/родна диференцијација показује мале разлике: жене су наклоњеније модернијим матрицама родних односа и улога, а мушкарци конформистичким и патријархалним.

Предочени налази упућују на закључак: модерни вредносни обрасци породичног живота представљају доминирајуће изборе у прижељкивањима испитиване популације; жене израженије желе да живе у породици са равноправнијим родним односима и родним улогама које ће креирати у складу са сопственим избором; мушкарци, иако концентрисани око модерних образаца, прижељкују да имају породицу у којој се јасније „знају правила“ и поштује „природна предодређеност“ жена за улоге мајке, супруге и домаћице.

Закључак

Предочени теоријски концепт и налази емпиријског истраживања обезбедили су аналитичку деконструкцију идентитетских категорија у чијем фокусу су биле полне/родне разлике које су се пропитивале као идентитетска обележја, облици личног изражавања и конструкти у истраживачким релацијама конструкције идентитета преко идентификације/самоидентификације и породичних вредносних образаца са прижељкиваним улогама и родним односима. Анализе су оријентисане око одговора на питање о томе да ли су пол/род релевантна обележја идентификације, идентитета и структурирања родних односа у породици.

Теоријску раван за разоткривање ових релација представљале су идеје Ј. Хабермаса и Џ. Батлер. Наиме, полазећи од Хабермасовог мишљења да се идентитет („его-идентитет“) достиже онда када је личност у стању да учини разлику између онога што је наметнуто као традиционална норма („идентитет-улоге“) и онога што је властити избор – претпостављено је да конструкција идентитета кроз идентификовање/самоидентификовање има веће шансе да се испољи као „его-идентитет“ него што је то случај са конструкцијом породичних вредносних образаца, који су у великој мери детерминисани родним стереотипима, економским, социјалним и културним факторима. С друге стране, феминистичка теорија Џ. Батлер понудила је концепцију контингентности темеља, перформативности рода и пола као конструкта са идејом да се родни идентитети стварају у односу на перципиране полне разлике у друштву и потпомажу обликовање тих разлика, па тако родне улоге потичу од наметања норми у поновљеним чиновима понашања.

Налази спроведеног емпиријског истраживања идентитета и вредносних образаца на подручју три регионална центра у Србији (Ниш), Бугарској (Пловдив) и Македонији (Скопље) показали су да постоје полне/родне разлике у конституисању идентитета и породичних вредносних образаца, али оне нису у толикој мери изражене да би се посматрале као изоловани чиниоци њиховог формирања.

- Избор самоидентификационих маркера у оквиру подузорака је полно/родно уједначенији него што је то случај са узорком у целини. Наиме, у бугарском подзоруку мушкарци и жене у самопроцењивању истичу ком народу припадају, потом да имају децу и у којем граду живе, с тим да је припадност народу (61,5% : 58,6%) и родитељска улога (54,0% : 46,6%) нешто значајнија женама него мушкарцима; у македонском подзоруку пре свега се маркира припадност народу, што подједнако сматрају битном самоидентификационом карактеристиком и мушкарци и жене (73,0%), на другом месту жене истичу мајчинство (71,3%) а мушкарци веру (62,9%), која је по мишљењу жена на трећем месту; у српском подзоруку мушкарци и жене значајним у самопредстављању сматрају сопствено родитељство (70,4% : 66,0%), брачно стање (60,3% : 56,0%) и припадност народу (47,5% : 43,3%) – с тим што су мушкарци код свих карактеристика процентуално доминантнији од жена.
- Полно/родна уједначеност у оквиру подузорака се детектује и код идентификационих маркера: у бугарском подзоруку скоро идентично мушкарци и жене наводе професију, етничку припадност и карактерне особине као карактеристике које би пре свега желели да сазнају о другом; у македонском подзоруку и једни и други сматрају битним информације о верској припадности, професији и карактерним особинама, док у српском подзоруку истичу професију, карактерне особине и етничку припадност, са значајном разликом у вредновању професије као идентификационе карактеристике (45,1% жена у односу на 29,6% мушкараца).
- Преовлађујућа породична вредносна матрица на нивоу целокупног узорка је модерно-социјалистичка (35,9%), што значи да постоји свест о томе да балканска свакодневница још увек није спремна да прихвати у потпуности идеје партнерства, равноправног родитељства и избора, па стога се чак и у „прижељкивању“ рачуна на нужност постојања неких образаца прошлих времена. И док су у бугарском и македонском подзоруку најбројнији они који се групишу у овај породични вредносни образац, српски подзорак се издваја као најлибералнији. На нивоу целокупног узорка се јасно уочава доминација модернијих породичних вредносних образаца: обједињени (модерни-социјалистички/ модерни-либерални) представљају избор око две трећине

испитаника у Бугарској и Македонији и чак 73,6% у Србији; охрабрује податак најмање заступљеног патријархалног обрасца, који је у свим подузорцима најмање прижељкиван (Бугарска 16,6%, Македонија 13,9%, Србија 6,6%). И поред тога што су и женама и мушкарцима прихватљивије модерније форме породичног заједништва, важно је истаћи да у оквиру свих подузорака мушкарци израженије прижељкују патријархални и конформистички, а жене модернији (модерни-социјалистички, модерни-либерални) породични вредносни образац са редефинисаним родним релацијама и смањеним родним разликама.

На основу ових података могуће је закључити да идентитетске и вредносне матрице у односу на полну/родну диференцираност још увек јесу израз, у Хабермасовој терминологији, „идентитета-улога“, што значи да се актери чешће срећу као играчи улога него индивидуе. Чини се исправном констатација Џ. Батлер да се *идентитет изнова „натурализира“ у политичке сврхе одржавања доминантне матрице!* Налази овога истраживања показују да мушкарци и жене у идентификационим процесима бирају у оквиру доминантних маркера скоро идентичне матрице, што значи да заједно изнова натурализирају идентитете. Учињени избори јесу доказ о удаљавању од матрице „балканског синдрома“, међутим нема основе за закључивање о условима „ослушкивања“ сопствене природе и одбацивање наметнутих образаца понашања и мишљења.

Пол и род јесу релевантна обележја идентификације и идентитета, али, барем на основу налаза овога истраживања, не би се могло рећи да су искључиво припадници једног пола „кривци“ за постојећу идентитетску и вредносну кризу балканске свакодневнице. И једни и други у фокус сопствености стављају народ, децу, веру, брак, па тек онда остале самоидентификационе карактеристике. И једни и други сматрају да су професионалне и карактерне особине других веома важне, али има и оних којима су верска и национална припадност још увек приоритетне одреднице. И једни и други желе либералније породичне заједнице – што јесте показатељ редефинисања родних улога и родних односа – али се мире с модернизацијом на нижем нивоу, што је могуће тумачити, пре свега, веома неповољним социјално-економским условима живота, изосталом адекватном институционалном подршком, окоштаним стереотипима о полним/родним улогама и друго. Не би требало изгубити из вида и то да одржавање доминантне вредносне матрице можда одговара и женама и мушкарцима, додуше из различитих разлога: женама – да задрже „моћ“ у породици и прикрију мањак активизма, а мушкарцима – да задрже патријархалне привилегије. Отуда се и пол и род изнова производе и дестабилизују заједничким напорима жена и мушкараца.

Литература

- Batler, Dž. (2001) *Tela koja nešto znače: o diskurzivnim granicama „pola“*. Beograd: Samizdat B92.
- Butler, J. (2000) *Nevolje s rodom*. Zagreb: Ženska Infoteka.
- Gidens E. (2003) *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet, Čigoja print.
- Golubović Z. (1999) „Ja i drugi: antropološka istraživanja individualnog i kolektivnog identiteta“. Beograd: Republika.
<http://www.yuope.com/zines/republika/arhiva/99/jaidrugi/6.html>
- Захаријевић А. (2009) „Лексикон QUEER теорије“. *Теме*, Г. XXXIII Бр. 1
- Zaharijević, A. (2005) „Deregulacija temelja“. *Filozofska istraživanja*. God. 25, Sv. 4.
- Захаријевски С. Д. (2008) „Конструкција идентитетских категорија у зависности од породичног вредносног обрасца и социјално-економских карактеристика“ у: Ђорђевић Б. Д., Тодоровић Д. (прир.) *Квалитет међуетничких односа и култура мира на Балкану*. Ниш: Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета/Пунта.

Dragana S. Zaharijevski

Sex/Gender Differences in Constructing Identity and Family Value Patterns

Summary

This paper is an attempt at an analytic deconstruction of identity categories which focus on sex/ gender differences discussed as identity characteristics, as forms of individual expression as well as constructs. Identity constructs are examined through identification and self-evaluation (“ego-identity”) in the context of family value patterns in view of desired gender roles and relations between genders (“identity roles”).

The paper presents and comments on the results of an empirical research conducted on a sample of 1,650 examinees living in the area of three Balkan cities (Plovdiv, Bulgaria; Skopje, Macedonia; and Niš, Serbia).

Key Words: Sex, Gender, Gender Relations, Gender Roles, Family Patterns, Identity, Balkan.